

3.2. Культурний код одруження.

Передшлюбні залицяння: сюжет «Козак з дівчиною біля криниці».

Міфологічна семантика Журавля і Лисички

«Журавель» є обрядовою метафорою чоловічого принципу, відповідає смислому маркеру дефлорації та запліднення. Актуалізується під час виконання весільних обрядів, на що вказують його переосмислені функціональні властивості – занурюватися у «криниченьку», дістаючи звідти необхідну для життя / народження дітей вологу. Зокрема, ритуальний танець, який виконували під час весілля («після ламання калини») ¹, називали «журавлем». За формою виконання він нагадує «кривий танець», але з тією відмінністю, що рух ритуального «поїзда» здійснювався «найтруднішими стежками, проваллями, через рови, будяки, тини, воду» [22, с. 71-75]. Очевидно, що відповідні імітації моделюють процес запліднення, який відбувається одночасно на двох рівнях – фізіологічному і обрядовому.

У цьому контексті зрозумілішими стають вірування про лелеку, який «приносить» дітей, що збереглися у фольклорі («бузьку, бузьку, принеси Маруську») і побутують до нашого часу на рівні фразеологізмів. Асоціативно-сміслові відношення «журавля» і «чоловіка» є ключем до буквального трактування окремих народних пісень. Наприклад:

«Занадився Журавель-Журавель

До Бабиних Конопель Конопель

Приспів:

Сякий-такий Журавель

Сякий-такий Довгоносий

Сякий-такий Довгоногий

Сякий-такий виступає

Конопельки все щипає

А я тому Журавлю-Журавлю

Дрючком ноги поломлю-поломлю

Далі:

Оце ж тобі Журавель-Журавель

Не ходи до Конопель-Конопель

Щоб ти більше не літав не літав

Конопельок не щипав не щипав».

Найменування механічного засобу для діставання води з криниці «журавлем» базується не лише на його візуальній подібності з птахом, але й стосується еротико-обрядового контексту, що відбилося у загадках на кшталт:

¹ Ламання калини є обрядовою метафорою дефлорації. У фольклорі знак переходу в соціальний стан одруженої жінки, майбутньої матері, що пояснює міфологічну символіку мосту:

«... нашу Наталку Господь ніс

На калиновім мості

До свекрухи в гості» [21, с. 61]

«У баби блищить, а в діда талала висить (вода, цебер і колодязь)» [23, с. 89-129], а також неоднозначних народних евфемізмах («напоїти коня», «вмокнути»).

Паралельно цей образ є локальним компонентом загальної опозиції «верх-низ». У міфологічних переказах індоєвропейців журавель персоніфікує «верх», оскільки є вісником весни, а відтак символізує відродження. В окремих переказах він переймає функції змієборця й ототожнюється з апокрифічним сюжетом про небесного посланця, який ослуховався вищої волі, випустивши на волю жаб і вужів, тому змушений їх збирати. Соціалізація журавлів пояснюється також їхньою поведінкою під час весняного парування, що нагадує залицяння парубків до дівчат. Перелічені ознаки пояснюють, чому зображення цього птаха зустрічаються на атрибутах давньоруського весільного вбрання (браслетах, колтах). а форма його імені зіставляється з міфічної жар-птицею: п-сл. *žeravъ є результатом злиття і-є. *ger(a)- – «журавель» і *avi-s – «птах» < д-р. жеравь – «журавель» ↔ д-р. жеравь – д-р. «тліючий попіл» ↔ жерети – «жертвувати» [24, с. 118-125].

Мал. 13. Лисичка і Журавель. Ілюстрація з відкритих джерел.

Журавель є доволі популярним фольклорним персонажем. У відомій казці «Лисичка і Журавель» смисловим опозитом до Журавля виступає Лисичка. Сюжет казки полягає у тому, що Журавля було запрошено у гості до Лисички, яка пригощає його з пласкої та неглибокої тарілки, яка, на відміну від «криниченьки» є неглибокою,

тобто неплідною. Тарілка є суто жіночим побутовим предметом, тому поряд з голкою, веретеном, гребнем, ступою, товкачем, рогачем, горщиками та іншим домашнім начинням вона наділяється магічними властивостями. У традиційній культурі тарілка асоціюється з красою («Красу на тарілці не краяти») і своєю територією, де жінка почувається господаркою («Не у своїй тарілці»)

Невипадково мисник розташований біля печі – осереддя тепла і достатку, тому також вважається жіночою територією. Крім цього, кухонний посуд часто входив у придане і міг передаватися у спадок дочкам. Сучасні рефлексії, які надують архаїчні фетешиські культи, простежується у нещодавньому вшануванні столового посуду, що вважався маркером достатку радянської родини. Наприклад, обідній сервіс, який складався з шести або двадцяти персон, був мрією пересічної господині, оскільки свідчив про її статус, а кожен з приборів ототожнювався з конкретним членом родини, який опредмечувався, а відтак потрапляв у її силове поле. Їжа в цьому разі стала засобом магічного впливу на родину, слугувала засобом її гуртування і прив'язування до себе «своїх» чоловіків. Відчуття власності й відповідальності за сім'ю властиве українським жінкам, що, крім безперечних переваг, має побічні ефекти.

Загально відомими є факти «розбірок» свекрухи і невістки, які зазвичай відбуваються на кухні та спричинені правом годувати «прикріпленого» до когось із них чоловіка. У цьому разі в матері спрацьовує інстинкт нагодувати сина, залишивши за собою можливість піклуватися про нього, точніше

маніпулювати його поведінкою. Натомість невістка відстоює своє право, виготовляючи несхожі на свекрушині страви, ніби перепрошуючи його підсвідомість. Очевидно, що молода дружина має суттєві переваги над свекрухою, оскільки головним її аргументом впливу (крім їжі) є її сексуальність та здатність народжувати дітей.

Лисичка пригощає Журавля «розмазаною кашкою» зі своєї «тарілочки». Закономірно, що значення «кашки» стає зрозумілим у контексті «тарілочки». В українському весіллі молодим перед коморою подавали на вечерю кашу. Залежно від результату першої шлюбної ночі текст приспіву міг бути різним:

«А все ж тая каша не каша,
Не вродила морковця наша.
Наш город при долині,
Виїли моркву свині,
Пропала наша праця,
Виїла моркву каця» [25].

Слова «каця» – зменшувально-пестливе «качка», тобто «качення» є табуованою назвою жіночого дітородного органу, яка «виїла моркву». Текст пісні цілком очевидний, тверда і вертикальна морква втрачає свою форму внаслідок активних дій «каці». Однак відповідні відвертості не властиві весільному фольклору, що є наскрізно метафоричним. Швидше за все мова йде про обрядові підтрюнювання над молодими, які ще не встигли зрозуміти, що з ними має відбутися. Звідси травестійні образи «каці», яка «виїла моркву», або дотичної за значенням «ринки»:

«Куховарочко наша,
Не смачена каша,
Ринкою потрусить,
Нам кашу посмачить».

Іноді аналогії каші і coitus(y) є більш відвертими:

«Ой кашечка наша
Заслужечка наша,
Ми ж тебе да заслужили
Та в новій коморі,
На простій соломі.
Там чотири да нозі спало,
П'ята да короткая,
Каша наша да солодка».

На четвертий день весілля у вівторок відбувалося завершальне приготування обрядової каші старшими представниками роду, куди додавали «чоловічий» і «жіночий» компоненти. Зокрема, у батька нареченого брали півня, у матері нареченої – курку і прямували на город варити кашу, співаючи:

«Іде кум городом,
Кума вулицею,
Трясе кум півником,
Кума курицею».

Отже, Журавель не зміг покуштувати Лисиччиної кашки, оскільки її тарілочка виявилася досить мілкою або він буквально спіймав облизня.

У контексті казки «Лисичка і Журавель» цікавими видаються паралелі з обрядом сватання, де наречена ототожнюється з лисицею або куницею, а наречений з мисливцем: «Ми, мисливці, довго шлялися, ходили, блукали, поки на слід напали. А слід веде з вигону до двору, а з двору в хату, в якій ви передержуєте куницю, красну дівицю». Алегоричні зіставлення ґрунтуються за принципом частина замість цілого, оскільки у весільному фольклорі так називають жіночий дітородний орган. Відповідна ситуація дозволяє по іншому трактувати пестливі найменування, пов'язані з пухнастими тваринками, як от: «киця», «зайчик», «мишка», якими подекуди називають коханих жінок. У цьому контексті дискусійною видається думка, що літописні «куни» є лише шкірками упольованих тварин, якими розраховувалися руські князі. Можливо, мова йде про жінок, які також могли бути елементом товарообміну і торгівлі.

Далі буде.

1. Андрейчук Н. Застосування терміна код в антропокультурній лінгвістиці. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2009. № 648. С. 113–117.
2. Приступенко Т. О. Культурний код: поняття та тенденції сьогодення. SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF». № 99. С. 404-409.
3. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 2. 536 с.
4. Вербер Бернар Імперія ангелів / Пер. з франц Зої Борисюк. Львів. Видавництво «Terra Incognita. 2024. 344 с. URL : <https://uabooks.co.ua/ebook/imperiya-angeliv/> (дата доступу 04.11.2025).
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. Москва : Прогресс, 1986-1987. Т. 3 (Муза – Сят). 1987. 832 с.
6. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. М. : Гуманитарный издательский дом «Владос», 1996. 416 с., илл.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С. 541-543. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/zhaivoronok_znaky_ukrainskoi_etnokultury (дата доступу 04.11.2025).
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. С. 222. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата доступу 04.11.2025).
9. Валенцова М. М. Узел в традиционной культуре славян. *Славяноведение*. 2011. № 6. С. 53-59. URL : https://www.academia.edu/8909654/%D0%A3%D0%B7%D0%B5%D0%BB_%D0%B2_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5_%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%8F%D0%BD (дата доступу 04.11.2025).
10. У Китаї жінка три години біла струмом нареченого, щоб він відчув біль, схожий на пологи. URL : https://bukvy.org/u-kytai-zhinka-try-godyny-byla... (дата доступу 06.11.2025).

11. James Mellart. *Çatal Hüyük: A Neolithic Town of Anatolia*. New York : McGraw-Hill Book Company, 1967. URL : <https://www.scribd.com/document/781191016/james-mellaart-Catal-huyuk-a-neolithic-town-in-anatolia-1967-mcgraw-hill-compressed> (дата доступу 06.11.2025).
12. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Вид. 2-е, випр. й допов. Київ : Орфей, 2002. 456 с. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Talanchuk_Olena/100_naividomishykh_obraziv_ukrainskoi_mifolohii/ (дата доступу 06.11.2025).
13. Трубочев О. Этимология. Принципы реконструкции и методика исслед. М. : «Наука» 1965, 394 с. URL : https://books.google.com.ua/books/about/%D0%AD%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.html?id=62QJ0AEACAAJ&redir_esc=y (дата доступу 06.11.2025).
14. Потеряти. *Словарь української мови* : в 4 т. / за ред. Бориса Грінченка. Київ : Київська старина, 1907-1909. URL : <https://hrinchenko.com/> (дата доступу 07.11.2025).
15. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1989. Т. 4. Н-П / укл.: Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. 656 с.
16. Дара Корній. Потерча. *Чарівні істоти українського міфу. Духи природи*. Харків : Віват, 2024. С. 98-102. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Kornii_Dara/Charivni_istoty_ukrainskoho_mifu/ (дата доступу 07.11.2025).
17. Темченко А. І. Уявлення українців про тілесну душу (на матеріалах замовлянь «від уроків»). *Берегиня*. 2004. № 1. С. 38-44.
18. Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Єфименком, В. П. Милорадовичем). *Українські чари* / упор. О. М. Таланчук. Київ : Либідь. 1992. С. 32-95.
19. Темченко, А. (2021) Міфосемантика і міфосюжетика народної картини «Козак з дівчиною біля криниці». *Матеріали до української етнології*, 20 (23), С. 118–125.
20. Темченко А. Семантика тілесного низу в міфологічних уявленнях українців. *Україна в етнокультурному вимірі століть. Випуск 5. Міфи і символи в етнокультурі українців* / 36. наук. праць: посібник для викладачів, вчителів, студентів й учнів вузів і шкіл. Відповід. ред. П.М. Чернега. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 82-90.
21. Танцюра Гнат. Весілля в селі Зятківцях / Упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. Київ : Ред. часопису «Народознавство», 1998. 404 с.
22. Курочкін О. В. Архаїчний весільний танець-гра «журавель» («бусел»). *Наукові записки*. Том 20-21. Теорія та історія культури. С. 71-75. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4717c577-6222-409b-8ede-fbb7fae8af7b/content> (дата доступу 08.11.2025).
23. Етнографічні записи Якова Демченка 1857-1858 р. *Україна*. 1930. Книга 1. С. 89-129.
24. Темченко, А. (2021) Міфосемантика і міфосюжетика народної картини «Козак з дівчиною біля криниці». *Матеріали до української етнології*, 20 (23), С. 118–125.
25. Українські сороміцькі пісні / Упоряд., передм., прим. М. М. Красікова. URL : <https://proridne.com/content/%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96/> (дата доступу 08.11.2025).
26. Темченко А. Міфопоетична і міфоеротична семантика казки «Лисичка і Журавель». *Народознавчі зошити*. 2025. № 2 (182). С. 466-481.

27. Праці митрополита Іларіона (Огієнка). Вдача й суспільне життя наших предків. URL : <http://hram.in.ua/biblioteka/pratsi-mytr-ilariona-ohiiienka/54-book54/211-title470> (дата доступу 08.11.2025).
28. Рябий М. Пісні, весілля, купальські пісні, вірування, легенди, землеробство. 1928-1931 рр. Рукописні фонди ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 1-5. 425. 66 арк.
29. Попович М. В. Мировоззрение древних славян. Київ: Наукова думка, 1985. 167 с. URL : https://imwerden.de/pdf/popovich_mirovozzrenie_drevnikh_slavyan_1985_text.pdf (дата доступу 22.11.2025).
30. Найвідоміші скіфські кургани України. Культурно-історичний портал «Спадщина предків». URL : <https://spadok.org.ua/skify/skifski-kurgany-piramidy-stepu> (дата доступу 22.11.2025).
31. Святилище-обсерваторія. URL : <https://www.hortica.zp.ua/ru/guide/north/85-sv3> (дата доступу 23.11.2025).
32. У Черкасах шукають спогади про невідомий німецький цвинтар. URL : <https://www.vikka.ua/novini/u-cherkasax-shukayut-svogadi-pro-nevidomij-nimeckij-cvintar/> (дата доступу 22.11.2025).
33. Таємниці старих кладовищ Черкас. URL : <https://procherk.info/tabloid/99-cherkassy-news/47252-taemnitsi-starih-kladovisch-cherkas> (дата доступу 23.11.2025).
34. Хрести старовинного кладовища омивають води Дністра. URL : https://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/23761-khresty-starovynnoho-kladovyshcha-omyv#google_vignette (дата доступу 23.11.2025).